

Versengés és identitás: a plebiszciter képviselet két formájáról¹

„mindig egyszerre több zseni létezik, akik kölcsönösen tette sarkallják egymást, mint ahogyan kölcsönösen mérséklik is egymást. Ez a hellén versengésgondolat magja: megveti az egyeduralmat, féli a veszélyeit, s a géniusz ellen védekezésül egy másik géniuszt állít” (Nietzsche: *A homéroszi versengés*, Molnár Anna ford.)

Jelen tanulmány problémája a képviseletelméleti irodalom nagyjából másfél évtizede tartó reneszánszának (Saward, 2010; Näsström, 2011), illetve a pártalapú képviselet válságának (Mair, 2013; Tormey, 2015) és a populistának nevezett vezetők ezt követő felemelkedésének a metszéspontjában helyezhető el. A szakirodalom az ilyen vezetőkkel és rezsimekkel kapcsolatban általában „populista képviseletről” beszél (Caramani, 2017; Urbinati, 2019; Casullo, 2021; Müller, 2016: 26–32) – azonban ez a konceptualizáció, ahogy azt a későbbiekben ki fogom fejteni, több problémát is felvet. A plebiszcitum ezekben a szövegekben többnyire eszközszinten jelenik meg, mint érdekkonvergációs vagy mobilizációs mechanizmus (Caramani, 2017; Diehl, 2017), a választások akklamációs rituálékká torzított változata (Urbinati, 2019), esetleg az elitista képviselettel szembeállított direkt demokratikus mechanizmus (Mudde és Rovira Kaltwasser, 2017: 17). Bár a plebiszcitarizmusra léteznek kortárs elméleti reflexiók, ezek is sajátos problémákkal terheltek: a plebiszciter politika tárgyalásából vagy száműzik a képviselet fogalmát (Green, 2010); vagy megkülönböztetik a plebiszcitarizmust a kortárs populista jelenségektől, nagyban leszűkítve a fogalom alkalmazási körét (Urbinati, 2014). Azok a munkák pedig, amelyek megkísérelték elkerülni a fenti problémákat, a plebiszciter képviselet konceptualizálását csak részlegesen végzik el (Körösényi et al., 2020; 2022; Illés és Körösényi, 2022).

Jelen tanulmány első állítása (amelyet a szöveg első része tárgyal), hogy létezik egy sajátos képviseleti forma, amelyet a fenti irodalmak csak részben képesek megragadni, és amelyet plebiszciter képviseletnek nevezhetünk. A „plebiszciter” jelző egy *szinekdoché*, amely nem pusztán a vezetői kezdeményezésű népszavazások eszközét jelöli. A plebiszcitum intézménye éppen sajátosságai (vezetői kezdeményezés, alternatívák szűk köre miatti korlátozott állampolgári kontroll) lehet alkalmas egy vezetőcentrikus képviseleti mód megnevezésére,² amelyet a választójog nagymértékű kiterjesztése, a „tömegdemokrácia” korának eljövetele tett lehetővé a 18. század végétől, és amelynek kiemelkedő klasszikus teoretikusai Max Weber és Carl Schmitt (illetve, ha a képviselet fogalmától való ódzkodásától eltekintünk, Joseph Schumpeter). A tényleges népszavazások megtartása tehát nem feltétele annak, hogy plebiszciter képviseletről beszélhessünk (*contra* Unger, 2018: 7), hiszen maguk a választások is a vezér személyéről tartott *de facto* plebiszcitummá válhatnak (Körösényi, Illés és Gyulai, 2020: 46). Továbbá, olyan jelenségek is beilleszthetőek ebbe a képviseleti formába, mint az új

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A kutatás az NKFIH által támogatott K 142410-es projekt keretében valósult meg. Köszönettel tartozom Körösényi Andrásnak, László Tamásnak és a dolgozat két névtelen opponensének a kéziratához fűzött értékes megjegyzéseikért.

² Alternatívái például a pártelvű (Manin, 1997: 206–218; Mair, 2013), és a technokratikus képviselet (Caramani, 2017).

online eszközök (a digitális előválasztások bizonyos formái, „klikkzultációk”) politikai vezetők általi *top-down* használata (Hendriks, 2019; vö. Gerbaudo, 2019), vagy a közösségi média kiaknázása propagandisztikus célokra (Moffitt, 2019).

A tanulmány második és egyben fő (második rész által tárgyalt) állítása, hogy a plebiszciter képviselet fogalmán belül is különbséget tehetünk két variáns között, amelyeket *versengésalapúnak* és *identitásalapúnak* fogok nevezni, megkísérelve több szempont (képviselet jelentése, pluralizmushoz való viszony, képviselők kontrolljának lehetőségei, episztemológiai és ontológiai háttér, a nép és a többség felfogása) mentén szembeállítani őket. Ez a szembeállítás ideáltipikus lesz, weberi értelemben: a két variáns aligha fordul elő tisztán a gyakorlatban, az empirikus esetek jó eséllyel „keverten” mutatják fel jellegzetességeiket. Azonban szétszalazásuk hasznos fogalmi kiindulópontokat szolgáltathat konkrét empirikus esetek későbbi elemzéséhez.

A két variáns megkonstruálása során mind klasszikus elméletalkotók (például Weber és Schmitt) munkáira, mind a kortárs képviseletelméleti diskurzus eredményeire támaszkodom, illetve megkísérelem „visszaírni” a populista képviseletről szóló szövegek, mindenekelőtt a legfontosabb monografikus tárgyalás (Urbinati, 2019) eredményeit az ideáltípusokba. Utóbbi eljárással reményeim szerint a létező irodalmak eredményei kiegészülhetnek a plebiszciter képviselet ideáltípusainak analitikus erényeivel.

A szöveg konklúziója érvelésem tágabb elméleti relevanciáját tárgyalja, érintve a plebiszciter képviselet demokratikusságának kérdését.

Plebiszciter képviselet

A „populista képviseletről” beszélő irodalmak, bár számtalan fontos belátásra jutnak, fogalomhasználatuk több problémát is felvet. Ezek közül itt illusztratív cézzal kettőt emelek ki. Ezután fogom bevezetni a plebiszciter képviselet fogalmát.

Az első probléma, hogy a „populizmus” fogalmának széleskörű elterjedtsége miatt annak ráhúzása a képviseletre könnyen az analitikus fókusz elvesztésével járhat, azaz összemosódhat a képviseleti formák közötti különbség és a kortárs populista ideológiák tartalmi elemei. Így a populizmus egyes ideológiai paneljei (például az elitellenesség) egy képviseleti logika lényegi alkotóelemeiként lesznek tárgyalva (vö. Urbinati, 2019), holott sokkal inkább tekinthetőek egy általánosabb, a tömegdemokrácia kialakulása óta létező képviseleti logikán belüli történeti esetlegességeknek. A kortárs populizmusok politikai képviseletről alkotott felfogása ilyen értelemben a plebiszciter képviselet *egyik* lehetséges variánsának tekinthető. Hogy itt a kortárs populizmusnál tágabb problémáról van szó, jól mutatják bizonyos történeti trendek is: a képviselet perszonalizációja és a pártelvű képviselet fokozatos átalakulása, „közönségedemokráciává” (Manin, 1997) változása a hetvenes évektől, a „milleniumi trendek” következtében (Mair, 2013; Körösi et al., 2022). Bár a populista képviselet irodalmi reflektálnak ezekre a változásokra (pl. Caramani, 2017: 58–59; Urbinati, 2019: 24), ezek mindenekelőtt a populista politika lehetőségfeltételeiként érdekesek számukra. Ezzel összefüggésben pedig sok olyan jellemzőt (elszámoltatás, verseny, pluralizmus) redukтив

módon a pártelvű képviselőkhöz rendelnek, amelyek a hetvenes évektől új formában megmutatkozó plebiszciter képviselői logikában is központi szerepet kaphatnak.

Egy másik probléma, amikor a plebiszcitarizmus és a populizmus fogalmát egyszerre használják, de a kettő közötti határvonás nem meggyőző. Nadia Urbinati munkái (2014; 2019) szolgálhatnak ennek példájául. Urbinati megkülönböztetésének lényege, először, hogy a populizmus aktivizálja a képviselőket, politikai jelenléte garantálva nekik; a plebiszcitarizmus viszont passzívvá teszi őket, csak „nézőközönségként” számít rájuk (2014: 171 skk.). „A mozgósítás eszményét megtestesítő populizmussal ellentétben a plebiszciter demokrácia leszűkíti az aktív állampolgárság szerepét, és inkább azt hangsúlyozza, hogy az emberek reaktívan válaszolnak a vezető(k) ígéreteire, tetteire, döntéseire és megjelenésére” (Urbinati, 2019: 161). Míg a populizmus hegemon logikája egy rész véleményét maszkírozza népakarattá, elmosva a „vélemény és akarat diarchiáját” (ez Urbinati elméletének központi fogalompárja), addig a plebiszcitarizmus fenntartja a két pillér közötti különbséget, csak éppen más csoportokhoz rendeli azokat: a véleményalkotás a sokak (a képviseltek) feladata, a döntés viszont a kevesek privilégiuma lesz (2014: 171, 225). Emellett a plebiszcitarizmus hajlamos a politika esztétizálására, érvek helyett képeket kínálva a képviselteknek, pusztá izlésítéletté silányítva az állampolgári mérlegelést.

Urbinati megkülönböztetése több okból sem tűnik meggyőzőnek. Egyfelől, a plebiszcitarizmust túl szűken határozza meg: mindenekelőtt Jeffrey Green elméletéből merítve valamiféle „videodemokráciát” (2014: 203) lát benne, ahol a képviseltek mindenekelőtt passzív tévézők. Ez problémás a közösségi média korában, amikor az aktivitás és a passzivitás közötti választóvonal egyre elmosódóbb, a passzív tévézők helyét pedig a reaktív kommentelők veszik át (Illés és Körösi, 2022).³ Másodsorban, az az állítás sem meggyőző, hogy a plebiszciter képviselő ne élne a hegemoniateremtés eszközeivel, és ne hivatkozna a „szuverén nép” akaratára – elég csak a két Bonaparte plebiszcitarizmusára gondolnunk (Weber, 1987: 271–275). Harmadrészt, mind a plebiszcitarizmus, mind a populizmus Urbinati-féle konstrukciója voltaképpen Carl Schmitt munkásságára épít döntően, azonban ez csak a plebiszcitarizmusról szóló fejezetben van nyíltan elismerve (Frank, 2016: 227). Bár abból, hogy Urbinati plebiszcitarizmus és populizmus közötti megkülönböztetése nem meggyőző, még nem következik szükségképpen, hogy elveszük a populista képviselő fogalmát, a fentebb tárgyalt első probléma miatt mégis ezt javaslom.

A „populista képviselő” fogalmának helyére a plebiszciter képviselőt javaslom, ezen belül téve különbséget olyan tényezők mentén, amelyeket Urbinati munkái visszatérően érintenek, azonban nem állítanak kellően központi helyre: ezek a versengés és az identitás. Az alábbiakban azonosítani fogok egy, a populista képviselő irodalmi által figyelmen kívül hagyott képviselői formát (a versengésalapú plebiszciter képviselőt); illetve ennek az irodalomnak az eredményire is támaszkodom majd a másik, identitásalapú variáns leírásakor.

Azonban ezen a ponton szükséges tenni néhány tisztázó módszertani megjegyzést. A tanulmány célja módszertani alapállásából fakadóan több, mint a valóság egy újabb darabjának

³ Bár Urbinati újabb könyve reflektál a közösségi média és az interaktivitás térnyerésére (2019: 177–189), a plebiszcitarizmus és a populizmus általa kínált megkülönböztetése ettől függetlenül az aktív/passzív állampolgár elkülönítésen nyugszik.

„kategorizálása”, illetve a populista képviselőt pusztán „átcímkezésé”. A weberi ideáltípus fogalomalkotás logikájának megfelelően a cél olyan új fogalmi perspektíva kínálása, amelyből másképpen látszanak bizonyos társadalmi-politikai jelenségek, és közöttük az eddigi megközelítésekhez képest újabb összefüggéseket és különbségeket konstruálhatunk meg. Ha elfogadjuk azt a weberi nézetet, hogy az ideáltípusok gondolati konstrukciók, amelyek szükségképpen valóságalkotó jellegűek (vö. Erdélyi, 2003: 64–65; Takó, 2020: 43–57), akkor új ideáltípusok konstruálása elkerülhetetlenül többet fog jelenteni az eddigi konstrukciók által elhanyagolt valóságszeletek azonosításánál és terminológiai vitáknál. Továbbá, az ideáltípusoknak, ahogy az idézett irodalmak Weber nyomán jelzik, nincs közvetlen empirikus érvényessége, bár későbbi empirikus elemzések kiindulópontjául szolgálhatnak. Sokkal inkább a politikai valóság által orientált képzeletünk által „objektíve lehetségesnek” ítélt összefüggéseket tárnak fel. A plebiszciter képviselőt két általam azonosított formájának a logikai státusza tehát más, mind például a képviselői kormányzat Manin által leírt történeti formáié. Következésképpen az elemzésben hozott illusztratív példák célja pusztán annyi, hogy megmutassák, miért gondolok bizonyos összefüggéseket „objektíve lehetségesnek”.

A populizmus fogalma az általam kínált képviselőelméleti perspektívából nézve annak megmutatására lehet alkalmas, hogy sajátos politikai stílusok vagy ideológiai elemek hogyan konkretizálódnak különböző módokon a plebiszciter képviselőt logikáját – ennek felderítésére azonban jelen tanulmány nem vállalkozik, a populista stílus mindössze egyes illusztratív példáiban fog megjelenni.

Ha a megkonstruált ideáltípusok jelen formájukban nem is tarthatnak igényt közvetlen empirikus érvényességre, a plebiszciter képviselőtnek, ahogy említettem, van tágabb történeti kontextusa: a modern tömegdemokrácia, a választójog kiterjesztése. Ez hozta létre annak a politikai vezetők (mint képviselők) és képviseltek közötti sajátos viszonynak a lehetőségét, amely azóta is fennáll, a politikai képviselőt egyik állandó kifutási lehetőségét alkotva. Ebben a képviselői formában a korlátozott választójogra épülő elitista liberális parlamentarizmushoz képest újrarendeződött a képviselők és a képviseltek viszonya: a közöttük lévő távolság a manipulációs lehetőségek szélesedése következtében sok tekintetben nőtt (Brito Vieira és Runciman, 2008: 55).

A plebiszciter képviselőt sajátossága, hogy – szemben a pártelvű képviselőttel – személycentrikus, a fókusz a vezetők személyére és nem pártotartozásukra vagy programjaikra irányul, a képviselők (vezetők) és képviseltek között pedig közvetlen (azaz közvetítő intézmények, mint pártok vagy kritikus média által nem „zavart”) kapcsolat jön létre (ami persze nem jelenti a mediáció hiányát, azaz közvetlen fizikai kapcsolatot). Emellett a képviselők és képviseltek közötti viszony aszimmetrikus, a vezetők manipulációjának széles tér nyílik – vagy, ahogy Weber írta: „demokratizálás [értsd: a választójog kiterjesztése – I.G.] és demagógia összetartoznak” (Weber, 1971: 393).⁴ A képviselteknek itt elsődlegesen reaktív szerep jut. Végezetül, az előbbiekből adódóan a képviselők feletti kontroll erősen korlátozott: a kormányzás nem a népakarat szerint történik, az optimista forgatókönyv szerint valamiféle teljesítményalapú elszámoltatás lehetséges; a pesszimistább szerint pedig mindössze a

⁴ Demagógia alatt Weber mindenekelőtt a beszélő karakterére és az érzelmekre való apellálást értette a *Politika mint hivatás* című előadása alapján (1971: 535–537).

képviselők békés leváltása reális opció (Körösényi, 2007). A tanulmány egyes pontjain megkíséreltem majd a vizsgált dimenziókban elhatárolni a plebiszciter képviselet formáit a pártelvű képviselet ideáltípusától, amelyet elsődlegesen Caramani leírása alapján (2017) fogok rekonstruálni.

A plebiszciter képviselet két formájáról

A plebiszciter képviselet fogalmának tisztázása után térek rá két variánsának ismertetésére. Előtte azonban néhány rövid megjegyzést érdemes tenni. Az első a fogalmi konstrukciók és az empirikus valóság viszonyát érinti: ahogy korábban említettem, ezek, ideáltípusok, amelyek csak a legritkább esetben fordulnak elő tisztán a valóságban (Weber, 1987: 224). Illusztratív példáim pedig egy-egy dimenzióra vonatkoznak: egy vezető szerepeltetése valamelyik ideáltípus valamelyik sajátosságánál nem jelenti annak állítását, hogy az illető által megvalósított képviselet más dimenziókban is szükségképpen ehhez az ideáltípushoz állna közel. A második megjegyzés a klasszikus elméletalkotók (mindenekelőtt Weber és Schmitt) politikai témájú írásainak felhasználását illeti: a célom itt nem a gondolkodástörténeti rekonstrukció, hanem az ideáltípus-alkotás, ebből adódóan gondolataikat szelektíven fogom felhasználni. Harmadrészt, meg fogom kísérelni a kortárs „populista képviseletről” szóló irodalmak (mindenekelőtt Urbinati) több fontos belátását integrálni az ideáltípusokba. Negyedszer, a két ideáltípus elnevezése az agonizmuselméletek két alapfogalmát idézheti fel az olvasóban: a csoportok *identitásának* kialakításában kulcsfontosságú a másik csoporttal való *versengés* (Horváth, 2015: 25–33). Mi indokolhatja szétválasztásukat? Állításom nem az, hogy a versengő variánsban ne történne identitásformálás, vagy hogy az identitásalapúból szükségképpen hiányozna bármiféle versengés és konfliktus. Sokkal inkább az, hogy az identitáspolitikai bizonyos formái aláássák a versengés egy sajátos, vezetői kiválóságon alapuló modelljét: a versengő képviseleti ajánlatok itt nem jelentenek tényleges politikai *alternatívákat* (Horváth, 2015: 31) a választók számára.

Az alábbiakban a plebiszciter képviselet két variánsát hasonlítom össze, öt analitikus szempont mentén. Az 1. táblázat, megelőlegezve a gondolatmenet súlypontjait, a legfontosabb fogalmi szembeállításokat foglalja össze.

1. táblázat. *A plebiszciter képviselet két formájának sajátosságai.*

A plebiszciter képviselet formája / analitikus szempontok	Versengésalapú	Identitásalapú
Képviselet mechanizmusa	kiválasztás megérző képviselet plebiszcitum mint választás	identifikáció szimbolikus képviselet plebiszcitum mint akklamáció
Pluralizmushoz való viszony	sokféleség és egység megjelenítésének egyensúlya	egység megjelenítése

	„képviselési veszteség” legitim ellenzékiesség	„képviselési veszteség” tagadása legitim ellenzékiességgel szembeni gyanakvás
Kontroll	elszámoltatás mint ízlésítélet / határhelyzetben „tűzjelző”	elszámoltatás értelmetlensége
Ontológia és episztemológia	konstruktivizmus	„rejtett” konstruktivizmus
Nép és többség	szuverén nép mint jogi fikció + mérsékelt hegemónia többség és kisebbség dialektikája	szuverén nép fikciójának „társadalmiasítása” többség és kisebbség dialektikájának megakasztása

A képviselés mechanizmusa

A vizsgálódás kezdetén érdemes feltennünk egy történeti példára vonatkozó kérdést: mi a különbség III. Napóleon 1848-as elnökválasztási győzelme és a 1851-es, puccsát jóváhagyató plebiszcituma között? A tanulmány kérdésfeltevése szempontjából a tényleges versengés megléte az előbbiben: itt a későbbi császár még két riválissal szemben győzött, utóbbi esetében már csak III. Napóleon uralmának fenntartására lehetett igennel vagy nemmel voksolni. A versengésalapú plebiszciter képviselésnél központi fontosságú a képviseltek és képviselők közötti „vertikális” kapcsolat mellett a képviselők közötti „horizontális” viszonyrendszer is. Weber ezt a kapcsolatot a vezetők közötti harcra (Kampf) írja le, amelynek célja a megfelelő vezetők kiválasztása (Auslese – Weber, 1971: 351–369; 499–500).⁵ A választásokon való versengés általi kiválasztásnak kétségkívül van „arisztokratikus” hatása (Manin, 1997: 132–160), azonban ez a fajta versengés túlmutat a 19. századi liberális parlamentarizmus „kollegiális rivalizálásán”, amelyről például Mill beszél, és amely erősen korlátozott, mindenekelőtt intellektuális tartalmú (Kirshner, 2022: 1. fejezet).⁶

A vezetők kiválasztására helyezett hangsúly mögött Peter Breiner (1996: 80–82) szerint a Weber gondolkodásában központi szerepet játszó, racionális mérlegelés által feloldhatatlan értékpluralizmus áll: a vezetői versengés ezeknek az értékkonfliktusoknak a kifejeződése. Weber lehetetlennek tartotta az ilyen konfliktusok elsimítását olyan módon, ahogy azt az utilitaristák szerették volna: „A politika feladata az értékek feletti küzdelemben nem a jólét valamiféle általános fogalmának megalkotása, hanem a versengő végső elkötelezettségek és vállalkozások megvalósítási lehetőségeinek, és, ami talán még fontosabb, az ezeket megtestesítő embertípusoknak a hatalmi harc általi tesztelése” (Breiner, 1996: 82). Ebből adódóan a versengésnek elkerülhetetlenül van akarati dimenziója is (vö. Körösi, 2005a: 51–

⁵ Megjegyzendő, Weber álláspontja hivatkozott politikai írásaiban váltakozott a vezetői kiválasztás pontos módját illetően.

⁶ Az általam használt versengésfogalom hasonlít a Mouffe-féle agonisztikus versengésre, amennyiben túlmutat tárgyalások útján elsimítható érdekkülönbségeken vagy deliberáció révén egyetértésre vezető intellektuális vitákon (Mouffe, 2011).

52). Breiner szerint ez túlmutat a gyakran Webernek tulajdonított decizionizmuson, feltárva az értékpluralizmus szükségszerű politikai vonatkozását, értékválasztásaink más értékválasztásokkal szembeni tesztelésének szükségességét. Utóbbi legfontosabb formája az értékek által létrehozott embertípusok (politikai vezetők) közötti választás. Bár a versengés végeredménye egyesítő hatással jár, maga a versengés folyamata lehetőséget ad a sokféleség megjelenítésére is.

A versengés folyamata, a tömegtámogatás elnyeréséért folytatott küzdelem egyfelől hozzájárulhat bizonyos vezetői kiválóságok megmutatkozásához. Másfelől, a versengésben való győzelem megalapozhatja a vezetői rendkívüliség percepcióját. Utóbbit nevezi Jeffrey Green „előállított” (azaz versengés által generált) karizmának, szemben a próféták tiszta karizmájával (Green, 2010: 140–166). Az ilyen típusú versengés akkor tud működni, ha a jelöltek demagógiájukkal képesek túlnyúlni a meglévő – akár törésvonalak, akár érdekek, akár identitások által meghatározott – politikai táborokon, és új szavazókat megszólítani, egységet teremtve a partikularitások között (vö. Weber, 1970: 470, 500; Brito Vieira és Runciman, 2008: 53; Beetham, 1974: 240–245). Ez kulcsfontosságú különbség a pártelvű képviseleti logikához képest, ahol – a képviselet „transzmissziós szíj” modelljének (Brito Vieira, 2020) megfelelően – a pártok a képviseleti folyamat előtt létező érdekeket, preferenciákat és társadalmi identitásokat képviselnek, ezeket aggregálva (vö. Caramani, 2017). A „plebiszciter” jelző tehát a versengő variánsban mindenekelőtt a vezetők közvetlen, nép általi választását, és a választás felületességét – demagógia általi befolyásoltságát – jelöli (Green, 2010: 144).

A plebiszcitarizmus ilyen, versengő variánsához közvetlenül (Green, 2010) vagy közvetve (Przeworski, 2018) kapcsolható szerzők gyakran szkeptikusak a képviselet fogalmával kapcsolatban, azonban a kortárs képviseletelméletben találhatunk olyan fogalmat, amely illeszkedik ehhez a konstellációhoz. Annyiban a szkeptikusoknak kétségtelenül igaza van, hogy a klasszikus Pitkin-féle *acting for* képviselet fogalmának (Pitkin, 1967: 209–240) ide kapcsolása több problémát is felvet. Egyfelől, erősen kérdéses, mennyiben is cselekednek a képviselők a képviseltek érdekében, és nem inkább a sajátjukban – a fogalom legfeljebb normatív mérceként alkalmazható, tényleges deskriptív potenciálja kérdéses. Másfelől, a kortárs konstruktivista elméletek fényében felvethető, hogy Pitkin fogalma túlzottan rögzítettnek tételezi a képviseltek érdekeit és identitását (Disch, 2011; 2021: 2. fejezet). Ez ismét csak szembemegy a képviseltek percepcióját demagóg eszközökkel formálni képes vezető képével.

Ugyanakkor Jane Mansbridge „megérző képviselet” (*anticipatory representation*) fogalma (Mansbridge, 2003) alkalmas lehet ennek a képviseleti viszonynak a leírására. Ebben a modellben a vezetők nem az előző választási kampányban tett ígéreteik betartására, hanem a következő választásokon várható állampolgári igények „megérzésére” fókuszálnak. A megérzés azonban egyben alakítás, formálás is: ha Weber karizmatikus vezetőjét nem is, de Schumpeter keresletet teremtő vállalkozóját megidézi Mansbridge, amikor a képviseltek „nevelhetőségéről (vagy manipulálhatóságáról)” beszél (2003: 517). Némileg pesszimistább élel: a politikai képviselet itt lényegét tekintve manipulációs verseny (Körösenyi, 2007; 2009). Ennek a versengésnek az intézményesített formái lehetnek például a választás előtti viták a jelöltek között, különösen, ha teret engednek a vezetők közötti spontán interakcióknak, mivel

ez a formátum kedvezőbb körülményeket teremt a vezetői kiválóságok megmutatkozásának (vö. Green, 2010: 182–187).

Míg a versengésalapú logika alapja az értékek sokféleségének felmutatása, és az azokat megjelenítő vezetők közötti választás volt, az identitásalapú variánsban a politikai közösség egységének megjelenítésére való igény háttérbe szorítja mindezt. Ha az előző variáns leírásakor több ponton Webert idéztük meg, akkor itt adja magát a Carl Schmittre való hivatkozás, aki számára a képviselőt mindig az egység, az egész képviselője (2017a: 212). Mindez nem jelenti szükségképpen a képviselői folyamat kezdetén fennálló sokféleség tagadását, azonban a képviselő céljai között nem szerepel ennek a sokféleségnek a megjelenítése. Aligha tévedünk nagyot, ha feltételezzük: schmitti nézőpontból a képviselő pluralisztikus, versengésalapú felfogása a „liberális metafizika” terméke, egy olyan gondolkodásmódé, amely „sokféleséget teremt mindenhol, annak érdekében, hogy [...] egy belső dinamikából származó egyensúlyt állítson az abszolút egység helyébe” (Schmitt, 2017b: 40).

Ha a versengő variánsban a képviselők kivételességükkel tűnnek ki, az „arisztokratikus” szelekciós mechanizmus miatt, akkor itt a hangsúly a képviselők és a képviselt közötti azonosságon, identitáson, pontosabban identifikáción van (hiszen a teljes identitás a képviselőt kiiktatását, közvetlen demokráciát jelentene).⁷ Ankersmittől (1996) kölcsönözve: ez a képviselő hasonlóság alapú, mimetikus felfogása. Bár a képviselték és képviselők közötti egyenlőség (és az egyenlőség alapját jelentő homogenitás) nem tényleges realitás, a képviselőknek demonstrálniuk kell a homogénnek tételezett közösséghez (néphez vagy más kollektívához) való tartozásukat: „a homogén nép identitása” a kormányzókat és a kormányzottakat is magában foglalja, írja Schmitt a demokráciával kapcsolatban (Schmitt, 2017a: 235, idézi: Green, 2010: 169). A „plebiszciter” jelző ebben a variánsban nem a versengő választásra utal, ahol a képviselt egyének titkos szavazással döntenek a vezetőkről azok teljesítménye alapján, hanem a közösség általi nyilvános akklamáció modern formájára (Schmitt, 2002b: 203–204), amelynek funkciója a kiválasztás helyett az autoritásteremtés (Schmitt, 2006: 109–112).

Mit jelent pontosabban a képviselőt az identitásalapú variánsban? Nem „megérzési” és manipulációs teljesítményt, mint a versengőben, hanem a közösség esszenciájának „megtestesítését” (Rasch, 2016: 329–332; Brito Vieira és Runciman, 2008: 56). Ahogy Rasch ugyanott rámutat, a schmitti felfogás a pitkini kategóriák közül leginkább a szimbolikus képviselőt áll közel – utóbbi célja, szemben a deskriptív képviselőt, nem a sokféleség, hanem az egység megjelenítése (Pitkin, 1967: 92–111). Ez a képviselői forma nem kell, hogy képviselő és képviselték fizikai-szociológiai hasonlóságán alapuljon – Pitkin szerint a szimbolikus képviselőtnek nincsen objektív alapja (1967: 110). Ugyanakkor az egész politikai közösség esszenciájának megtestesítése elvárás (Brito Vieira és Runciman, 2008: 56; Rasch, 2016: 330). Kulcskérdés azonban, hogy mit is értünk a közösség esszenciája alatt: pusztán a jogi-politikai értelemben vett döntésképeséget – ahogy Schmitt az idézett irodalmak szerint –

⁷ Bár Schmitt szembeállítja a képviselőt és az identitás elveit, ugyanakkor elismeri, hogy a tökéletes identitás a modern tömegdemokráciában elérhetetlen: „Mindezek az identitások azonban nem alkotnak kézzelfogható valóságot, hanem az identitás elismerésén nyugodnak. Sem jogilag, sem politikailag, sem szociológiailag nem valami valóban egyenlőről [*real Gleiches*] van szó, hanem identifikációkról.” (Schmitt, 2017b: 35–36). A képviselői demokrácia a két elv közötti kompromisszumnak tekinthető (2017a: 218, 276–277).

vagy továbbmegyünk, és feltételezzük, hogy az identitásalapú képviselő mégiscsak törekszik valamiféle objektív hasonlóság felmutatására. Ahhoz, hogy az identitásalapú plebiszciter képviselőt elemeit valóban összetartozóknak láthassuk, az utóbbit kell feltételeznünk: a politikai gyakorlatban az egység felmutatása – szemben Pitkin fentebbi állításával – nagyon is megkísérel objektív alapot találni. Pontosabban, szimbolikus egységkonstrukciójába beépít olyan gyakorlatokban való részvételt, amelyek a közösség feltételezett lényegét mutatják fel. Gondoljunk a Donald Trump által rendszeresen fogyasztott gyorséttermi ételekre, vagy Orbán Viktor disznóvágásaira. Ebből adódóan elméletben hiába jogi-politikai jellegű a szimbolikus egységteremtés, a politikai gyakorlatban – ahhoz, hogy a képviseltek szélesebb tömegeinek hihető legyen – nagy valószínűséggel objektív társadalmi alapokat fog keresni. Ennek érvelésem későbbi részében kulcsszerepe lesz.

Egyúttal azt is fontos leszögezni, hogy a szimbólumteremtés konstruktivista logikát követ: az objektív vonatkozások megléte helyet hagy a képviselői kreatitásnak a közösség identitásának megkonstruálásában. Úgy vélem – bár ebben Ankersmit nem biztos, hogy egyetértene –, a mimetikus képviselő (Ankersmit, 1996) nem jelenti szükségképpen az előre adott szimbólumok másolását, pusztán a hasonlóság igényét. Ez a hasonlóság előállhat úgy is, hogy a képviselő nagymértékben formálja a képviseltek. Bár Pitkin az ilyen jellegű szimbolikus képviselői folyamatot (1967: 107–110) „fasiszta képviselőként” diszkreditálta, a kortárs konstruktivista képviselőelméletek (Saward, 2010; Disch, 2011; 2021) fényében sokkal általánosabb jelenségről van szó, amelynek a fasiszta vagy nemzetiszocialista változatok csak a legszélsőségebb esetét képezik.

Még egy probléma merül fel ezen a ponton: a szimbolikus képviselő nem csak a plebiszciter képviselőre jellemző. Jól példázzák ezt a szimbolikus funkcióval rendelkező államfők. Urbinatitól kölcsönözve mondhatjuk: két dolog szükséges ahhoz, hogy identitásalapú plebiszciter képviselőről beszélhessünk. Egyfelől, a képviselő cselekvő és szimbolikus dimenziójának összeolvadása (Urbinati, 2019: 127), a különböző képviselői intézmények közötti munkamegosztás (vö. Köröseyi, 2005b: 370) felszámolása. Másfelől, a versengés dimenziójának háttérbe szorulása: a vezető a választási versengés fölé emelkedik, vagy utóbbi legalábbis másodlagossá válik, és „direkt képviselő” jön létre, ahol „a vezető a választási többségtől vagy a »hivatalos« szavazatszámállításától függetlenül látja el képviselői szerepét [...] [a] közösség fogadókészsége és az ellenzék gyengesége bizonyítja, hogy a vezető jó úton jár” (Urbinati, 2019: 130).

Urbinatit pontosítva annyit mondhatunk, hogy ha beszélhetünk is vezetői karizmáról ebben a képviselői modellben, az aligha a Weber és Green által elképzelt, nyilvános választási versenyben előálló karizma, legfeljebb a vezetői demagógia által propagált „virtuális karizma” (Illés, 2022). Utóbbit két különbség választja el az előbbitől: egyfelől, a vezető választók számára *nem látható* harcokban való heroikus helytállásának bizonygatásával építi fel a különlegesség imázsát; másfelől – az identitásalapú képviselő elvárásai nyomán – nagyobb szerepet kap benne a politikai közösség *esszenciájának megtestesítése*.

Pluralizmus

Ahogy az már a fentiekből is kiderült, a versengésalapú felfogás szorosan kötődik az értékpluralizmushoz. Ha elfogadjuk, hogy a versengésalapú felfogás mögött a schmitti értelemben vett „liberális metafizika” áll, amely „sokféleséget teremt mindenhol”, akkor logikusnak tűnik a sokféleség megjelenítésének igénye. A versengésalapú variáns a sokféleség és az egység képviselőjének egyensúlyát keresi, anélkül akarva megteremteni a politikai közösség cselekvőképességét, hogy homogenizálná azt. Ez összekapcsolja a pártelvű képviselővel (Caramani, 2017) – különbség, ahogy már említettem, abban fedezhető fel, hogy előbbiben az említett sokféleséget elsődlegesen a képviselőjelöltek versengése hozza létre, artikulálja.

Bár Weber fontos szerepet tulajdonított a plebiszciter képviselőnek a politikai közösséget széttagoló tendenciákkal szemben (Weber, 1971: 498; Beetham, 1974: 240–245), mindez nem jelenti azt, hogy az egység megjelenítése ne férhetne össze a sokféleség megjelenítésével. A Schmitt által emlegetett „liberális metafizikának” az értékvesztés felismerése és intézményes megjelenítése is fontos része (Williams, 2001). Ez pedig nemcsak a választási küzdelemben, hanem a jelöltek közötti döntés után is megmutatkozhat: megoldandó probléma a választáson alulmaradt jelölt által megjelenített értékeket fontosnak tartók képviselő nélkül maradása. Az „erkölcsi veszteség” etikából, mindenekelőtt Bernard Williams munkásságából (Illés, 2021: 85–161) vett fogalma nyomán ezt nevezhetjük a „*képviselői veszteség*” problémájának. A probléma megoldása lehet az intézményi munkamegosztás, például a vezetőválasztásban alulmaradt értékek parlamenti képviselője (vö. Körösnéyi, 2005b: 370). A parlament szerepe ennyiben nem csak a plebiszciter módon megválasztott képviselő önkényének ellensúlyozása, ahogy azt egyes Weber-szövegek felvetik (Weber, 1971: 395, 500; vö. Selinger, 2019: 196–203).

Ugyanígy összekapcsolódik a képviselői veszteséggel a legitim ellenzékiesség elve, amely alapján akár a döntés létrejöttét követő pillanatban is legitim az ellenzéki pozíció elfoglalása a választott személlyel szemben. A versengés időbeli lehatárolása a versengő felfogás felől nézve azért problémás, mivel lehetőséget adhat a hatalmon lévők politikai pozícióinak bebetonozására (Kirshner, 2022: 1. fejezet). Mindebből adódóan a plebiszciter képviselő versengő formájának tanulmányozásában nagyobb szükség lehet arra, amit Mansbridge a képviselő „szisztémás nézőpontjának” nevez (Mansbridge, 2003): bár a plebiszciter képviselő fő eleme a vezető és a képviseltek viszonya, maga a képviselő soha nem korlátozódhat kizárólagosan erre az egy viszonyra, hanem figyelembe kell vennie egyéb képviselői intézményeket is.

A fentiekkel szemben az identitásalapú variációt a pluralizmussal, a sokféleség megjelenítésével szembeni gyanakvás jellemzi. Erdoğan kritikusaiknak címzett mondata, amely szerint „Mi vagyunk a nép. Ti kik vagytok?” (idézi: Müller, 2016: 3) nem a kortárs populisták „találmánya”. Könnyű ezen a ponton szemléletes idézeteket találni a francia forradalom idejéből. A legerőteljesebbek nyilvánvalóan Robespierre szavai: „Franciaországban immár csak két párt létezik: a nép és az ellenségei” (1988: 240–241). De Napóleon ugyanilyen logika mentén gondolkodott: „Lehetséges elképzelni olyan dolgot, mint a szuverén nép ellenzéke?” (idézi: Rosanvallon, 2008: 99). Schmitt pedig kifejezetten politikai okokból volt gyanakvó a pluralizmussal szemben: az állam létének biztosítása és a kollektív politikai cselekvőképesség érdekében gondolta korlátozandónak azt (Schmitt, 2002a: 25–30). Központi problémája az volt, „hogyan lehetséges, hogy egy egyre pluralistább világban mégis létezzenek egyesítő politikai

struktúrák; hogyan lehetséges az összehangolt politikai cselekvés az egyre növekvő sokféleség körülményei között” (Sluga, 2012: 164). Ha a versengő variáns etikai analógiája Weber és Williams értékvesztéseket tudatosító tragikus hőse, akkor az identitásalapú a (neo)machiavelliánus fejedelem, aki tisztában van vele, hogy cselekvése hatékonyságát ronthatja a veszteség tudatosítása, éppen ezért utasítja el az arra való reflexiót (Illés, 2021: 139–143).

Míg a versengő felfogás jellemzője a „képviselési veszteség” tudatosítása és az akár a döntést követő pillanatban is legitim ellenzékiség, akkor az identitásalapúban ezeknek nincsen helye. Mindezt jól fejezi ki a klasszikus rousseau-i érv: „Ha tehát az enyémmel ellentétes vélemény győzedelmeskedik, ez semmi egyebet nem bizonyít, mint hogy tévedtem, s amit általános akaratomnak véltem, valójában nem volt az” (Rousseau, 2017: 378; vö. Schmitt, 2017b: 34–35). Bár ez a felfogás kétségtelenül erőteljesebben juttatja kifejezésre a politikai egységet, mind az előző, a veszteség ilyen jellegű tagadásának lehetnek negatív következményei is. Ahogy Williams írja erről a rousseau-ista attitűdről: „Nem gondolom, hogy ez az esetek többségében segítene nekik [ti. a kisebbségben maradtaknak – I.G.] állampolgárnak lenni, vagy nekünk együtt élni velük” (2001: 101).

A homogenitással szükség esetén együtt kell, hogy járjon a heterogenitás felszámolása is (Schmitt, 2002b: 197).⁸ A kizárás felé vezető lépés az egzisztenciális tartalmú (antagonisztikus, nem agonisztikus konfliktust kifejező – Mouffe, 2011) szembenállás tételezése, amely a polarizáció politikatudományi fogalmával hozható kapcsolatba. Utóbbiban a homogén csoporttól különbözők, ha nem is lesznek feltétlenül kizárva a közösségből, de legalábbis gyanússá válnak. Urbinati joggal mutat rá a pluralizmus és a polarizáció feszültségére (Urbinati, 2014: 160). Igaz, saját normatív előfeltevései kihallatszanak akkor, amikor a konfrontatív jellegű választási kampányt és a társadalmi sokféleség táborokba szervezését már önmagában is problémásnak látta. A pluralizmus, a társadalmi sokféleség és az értékpreferenciák bizonyos mértékű leegyszerűsítése szükségszerű eleme a politikai képviselésnek (még a deskriptív képviselésre leginkább alkalmas parlament is csak „kisebb felbontásban” tudja visszaadni a társadalom pluralitását, ez pedig a vezetői versengésre hatványozottan igaz). A konfrontatív versengésnek és a politikai táborképzésnek nem kell szükségképpen „gránitszilárdságú erődítmények” (Urbinati, 2014: 160) létrejöttéhez vezetnie.

Kontroll

A versengésalapú felfogásban a képviseltek és a képviselők között fennmarad a megkülönböztetés, bizonyos mértékű „esztétikai távolság” (Ankersmit, 1996). Ebből adódóan a képviselteknek megmarad a lehetősége ítéletet mondani a képviselők felett. Ennek az ítéletnek az alapja, szemben a pártelvű képviselés ideáltípusával (Caramani, 2017), nem elsődlegesen a korábbi választási ígéret (Mansbridge, 2003) betartása, a kapott mandátumhoz való ragaszkodás (Körösi, 2007), hanem a teljesítmény percepciója. Ugyanakkor a választói ítélet, ahogy Urbinati hangsúlyozza, kanti értelemben vett ízlésítélet, amellyel kapcsolatban

⁸ Ennyiben találó a kortárs populista képviselésről író szerzők „kizáró képviselés” fogalma (Müller, 2016: 3; Benedek, 2021: 209).

nem garantálható a megegyezés. Ez pedig nem elégíti ki a racionális deliberáció fontosságát hangsúlyozó elméleteket, így Urbinatiét sem. Szerinte a plebiscitarizmus a politikai szféra esztétizálása, a vizuális spektakulum előtérbe állítása révén rontja a racionális deliberáció lehetőségét: „A vizualitás birodalma elkerülhetetlenül tönkreteszi a politikai diskurzus hangnemét és stílusát” – mondja, a Berlusconi alatti, kereskedelmi marketing által irányított közbeszédet hozva példaként (Urbinati, 2014: 209). Így fennmarad az elszámoltatás elvi lehetősége, azonban alapja megkérdőjeleződik: nem garantálható, hogy az a kormányzati teljesítmény alapján menne végbe (Körösenyi, 2007).⁹ Az ízlésítételek világából való kilépés, valódi teljesítményalapú elszámoltatás Przeworski alapján (2018: 8. fejezet) legfeljebb határhelyzetekben, „durva visszaélések” és „súlyos hibák” esetén lehetséges, az elszámoltatási mechanizmus ilyenkor lehet képes egyfajta „tűzjelzőként” működni.

Az identitásalapú plebisciter képviselő lényege ezzel szemben a képviseltek és a képviselők közötti „esztétikai távolság” felszámolása. A képviselő (vezető) itt azonos a néppel, megtestesíti azt: ezt a folyamatot Urbinati könyve végigköveti, és a „direkt képviselő” már említett, szándékoltan önellentmondó fogalmával írja le. Utóbbiban a szuverenitás és a kormányzás határai (Tuck, 2016) elmosódóvá válnak. Ennek szimptomatikus esete, ahogy Chávez azonosítja magát a néppel: „Nem én vagyok Chávez, te vagy Chávez, mi mind Chávez vagyunk” (idézi: Urbinati, 2019: 126–127). Az elszámoltatás itt nem csak lehetetlenné válik, hanem értelmetlenné is, hiszen a népnek végső soron saját magát kellene elszámoltatnia (Caramani, 2017: 60–61; Diehl, 2017: 367).

Ha az identitásalapú logikát a saját tábor (a nép) és az *outgroup* (a „nép ellenségei”) vonatkozásában vizsgáljuk, jól látható, hogyan lehetetleníti el az identitásalapú plebisciter képviselőt és az általa a két csoport között létrehozott polarizáció a versengést és az elszámoltatás általi kontrollt: a jelölt szinte bármit megtehet, amíg csoporttagságát autentikusan tudja demonstrálni (Körösenyi, 2013). Ezt a logikát szemléletesen illusztrálja egy Trump-támogató egy riporternek adott nyilatkozata Trumpról, amely szerint „*He may be an asshole, but he's our asshole*” (idézi: Reicher és Haslam, 2016). Amennyiben a jelöltet és esetleges riválisát is csoporttagság alapján ítélik meg, az elszámoltatás feltételei nem adottak, és a tényleges versengés lehetősége is csak korlátozottan, mindenekelőtt csoporton belül. Ellenpéldaként, a versengésalapú felfogásba illeszkedőként említhető a 2008-as amerikai elnökválasztási kampány híres esete, amikor a republikánus elnökjelölt, John McCain, egy vérmes hívtől így védte meg demokrata riválisát, Barack Obamát: „Nem, asszonyom [...] Ő egy tisztességes családapa [és] polgár, akivel történetesen alapvető kérdésekben nem értek egyet, és erről szól a kampány. Ő nem [egy arab]” (Politico, 2008). Ez a „depolarizáló” felfogás lehetővé teszi a versengésalapú képviselőt, és – bár a 2008-as elnökválasztásban a jelöltek személyes kormányzati rekordokkal nem rendelkeztek – az elszámoltatást is.

⁹ Arról lehet vitatkozni, hogy mekkora az esély a választói ítélet racionálisabbá, és ezáltal az elszámoltatási mechanizmus hatékonyabbá tételére (Meszerics, 2008; Körösenyi, 2008). A demokratikus innovációk újabb hulláma, amely kisebb csoportok deliberációját és szakértők általi informálását vizsgálja, érdekes adalékokat szolgáltat ehhez a vitához (vö. Oross és Kiss, 2022; László, 2023).

Az identitásalapú képviseleti logika felől nézve ugyanígy nehezen indokolhatóak a képviselők kontrolljának egyéb lehetséges módjai, például a kritikus nyivánosság általi megfigyelésük is (vö. Rosanvallon, 2008; Green, 2010). A kritikus médiumok populista vezetőktől való távoltartásának kortárs gyakorlatai ezt jól példázzák. Green Schmitt plebiszcitarizmusára tett kritikus megjegyzése, amely szerint abban a politikai vezetők végső korlátjának szerepét a nép és a vezető között fennálló homogenitás és identifikáció hivatott betölteni (2010: 170), találó az identitásalapú plebiszciter képviseletre általában is.

Ontológia és episztemológia

A plebiszciter képviselet, szemben a pártelvűvel (vö. Caramani, 2017), a törésvonalakat alapvetően a politika által alakítottként, a képviseleti folyamat következményeiként láttatja: ennyiben konstruktivista, nem „fundacionalista” az ontológiai és episztemológiai alapállása.¹⁰ Két variánsának különbsége konstruktivizmusuk formájában ragadható meg. A versengő variáns *nyíltan* konstruktivista: a versengés csak akkor tudja betölteni szelektációs szerepét, ha a versengő felek képviseleti igényeik (Saward, 2010) révén képesek formálni a képviseltek érdekeit és identitását, sok esetben maguk hozva létre ezeket. A versengés terepe ez a konstrukciós tevékenység. Ennek az alaphelyzetnek a leírására kölcsönzi a konstruktivista Lisa Disch (2021: 7. fejezet) Laclautól és Mouffe-tól a „pluralitás” terminust, amely nem a társadalmi sokféleséget, hanem a politikai konfliktusok helyének rögzítetlenségét jelöli. Más szótárral, de ugyanerre a sajátosságra mutat rá Körösényi András, amikor a politikai folyamat „egyensúlytalanságáról” beszél, Escher lépcsőihez hasonlítva a politikai vezetők manipulációs versenyét, ahol a konfliktus dimenziója soha nem rögzíthető, szemben Downs mediánszavazó-modelljével (Körösényi, 2009). Disch számára a versengés szorosan összekapcsolódik Laclau és Mouffe hegemoniakoncepciójával: a politikai képviselők új és új konfliktusokat kísérelnek meg aktiválni (vagy: új és új dimenziók mentén kísérelik meg megosztani a képviseltek), választói táborokat artikulálnak, hogy politikai előnyre tehessenek szert. Ahogy ugyanott rámutat, az ilyesfajta hegemonikus törekvések nem hagyják üresen a hatalom helyét, ahogy azt Claude Lefort kívánatosnak tartotta volna. Másképp fogalmazva: realista nézőpontból a hegemoniaépítés, amely során „egy adott társadalmi erő egy vele radikálisan össze nem hasonlítható teljesség képviseletét vállalja magára” (Laclau és Mouffe, 2001: x), aligha elkerülhető. Ugyanakkor a versengés fennmaradása érdekében szükséges, hogy ez „mérésékelt hegemonia” legyen, „visszafogott mesterekkel” (Sleat, 2013: 7. fejezet). Hogyan értelmezhető ezen a ponton a „méréséklet”? Nem a politikai program, hanem az eszközhasználat mérsékletéről van szó. Ahogy Laclau és Mouffe már eredeti könyvükben is írták, a „hegemonikus univerzalitás” (amikor egy tábor, egy vezető az egész közösség képviseletére formál igényt) „szennyezett univerzalitás” (*contaminated universality*): látható benne a feszültség a képviselő partikularitása és univerzalitásigénye között, illetve ez a hegemonia „mindig visszafordítható” (Laclau és Mouffe, 2001: xiii). Hozzátehetjük: a verseny folyamata láthatóvá teszi a konfliktusok konstruált, politikai természetét; emellett kizárja a konfliktusok rögzített hatalmi viszonyokká alakítását és a riválisok egzisztenciális fenyegetésként való kezelését is – Mouffe

¹⁰ Mindez persze nem jelenti azt, hogy a törésvonalaknak semmilyen politika előtti alapjuk nincs (lásd bővebben: Illés és Körösényi, 2023).

későbbi munkásságában ezt nevezi agonisztikus versengésnek (Mouffe, 2011; Horváth, 2015: 25–33).

Az identitásalapú plebiszciter képviselőt is aktívan formálja, konstruálja a társadalmi identitásokat és preferenciákat. Azonban ez a variáns utólag elfedi magát a konstruálási folyamatot, azt a látszatot keltve, hogy a politikai konfliktusok prepolitikai, társadalmi identitások egyenes következményei.¹¹ Ahogy Disch írja (2021: 7. fejezet): „A pluralitás, a mobilizációként [azaz csoportok artikulációjaként – I.G.] értett képviselő előfeltétele, mindig veszélyben van, amikor csoportidentitások társadalmi tényként »ülepdednek le«. Úgy is mondhatnánk, hogy ez a logika megkísérel rögzíteni a politikai konfliktus dimenzióját, lehetlenné téve az innovatív politikai vezetők számára alternatív dimenziók létrehozását (vö. Körösenyi, 2009). A versengésalapú plebiszciter képviselő működéséhez elengedhetetlen, hogy „az emberek, csoportok és intézmények mozgathatóak legyenek” (Disch, 2021: 7. fejezet).

De mégis hogyan rögzülhet a konfliktus dimenziója? Például a konfliktuspotenciállal rendelkező társadalmi és ideológiai különbségek egymásba csúszása révén, amely a kortárs amerikai politikatudományban *social sorting* néven ismert (Mason, 2018).¹² Amiben különbség van kutatók között, az az, hogy a képviselőket vagy a képviselőket tartják a folyamat fő motorjának – Disch idézett könyvében az előbbieket. A *sorting* így értelmezhető top-down politikai stratégiaként, amelynek célja egy adott képviselő számára kedvező politikai megoszlás rögzítése olyan módon, hogy a konfliktust társadalmi tényezők által determinálnak láttatja, megkísérelve ezáltal „befagyasztani” a politikai versenyt. „A *sorting* visszahozza a modernitás előtti képzeletvilágot, amelyben a társadalmi pozíció határozza meg a politikai hovatartozást. A pluralitás ellen hat, mivel a szövetség és az ellenségeskedés mintáit rögzíti, és kizárja a mozgást.” (Disch, 2021: 7. fejezet). A *sorting* tehát nem csak a pártalapú képviselő központi mechanizmusát, a pártok közötti kompromisszum logikáját ássa alá (Mason, 2018), hanem a vezetői versengés itt tárgyalt formáját is.

Nép és többség

Az utolsó szempont, amely mentén érdemes összevetni a plebiszciter képviselő két formáját, a nép és a többség általuk alkalmazott fogalmait. Urbinatitól kölcsönözve mondhatjuk, hogy a versengésközpontú felfogásban a „szuverén nép” mindenekelőtt jogi fikció, a politikai döntés alanya, amely legitimálja a kollektív cselekvést (vö. Weber, 1987: 271–273). A közösség nevében való cselekvésre való felhatalmazáshoz ez a felfogás bőségesen elegendő. A nép itt – ahogy Urbinati írja – héraikleitoszi értelemben állandóan mozgásban lévő, „soha nem mutatja ugyanazt a konfigurációt. Ebben a normatív értelemben mindig ugyanaz: mondhatni, nincs történelme” (Urbinati, 2019: 89). Éppen ez a cseppfolyósság teszi jól illeszkedővé a

¹¹ Vö. Mouffe, 2011: 33: „A társadalmi leülepedett gyakorlatok birodalma, azaz olyan gyakorlatoké, amelyek elrejtik megalapozásuk aktusainak politikai esetlegességét”.

¹² Egy szemléletes példa az identitások egymásba csúszására Mason leírása az Egyesült Államokról, ahol a két nagy párt és szavazók válnak egyre homogénebb csoportokká: „a demokraták szilárdan igazodnak az olyan identitásokhoz, mint a liberális, világi, városi, alacsony jövedelmű, spanyolajkú és fekete. A republikánusok szilárdan konzervatívak, középosztálybeliek vagy gazdagok, vidékiek, templomba járók és fehérek” (Mason, 2018: 3. fejezet).

versengéshez: „a képviseleti demokrácia úgy bonyolítja a versenyt, hogy egyetlen versenytárs sem törekszik a nép teljes meghódítására” (2019: 89–90). A nép „héraikleitoszi” meghatározásához pedig a többség procedurális felfogása kapcsolódik. Ami számít, az a többség és a kisebbség dialektikája: minden többség átmeneti, amelyet könnyedén felválthat egy másféle többség (2019: 103). Ez teszi racionálissá a kisebbségben maradtak számára a játékban maradási: reménykedhetnek abban, hogy legközelebb a többség részei lesznek (vö. Przeworski, 2018: 1. fejezet).

Azonban két ponton szükséges korrigálnunk Urbinati leírását. Egyrészt, a demagógiával kapcsolatos normatív fenntartásai (2019: 103–108) némileg túlzóak: ahogy Webernél láthattuk, a demagógia a versengés eszköze, a plebiszciter képviselet dinamikus eleme, amely azáltal, hogy képes átnyúlni társadalmi törésvonalakon, éppen, hogy képes lehet állandóan új többségeket létrehozni. Mondhatjuk, hogy míg a pártalapú képviseletben a többség cseppfolyósságát mindenekelőtt a pártok közötti kompromisszumok garantálják (Caramani, 2017), addig a versengő plebiszciter képviseletben a vezetők választási versengése és demagógiája. Amiatt, mert a demagógia ezzel ellentétes céllal (a politikailag létrehozott táborok társadalmiként láttatása céljából) is alkalmazható, még nem indokolt a demagóg tevékenységeket *en bloc* a versengést ellehetetlenítő eszköznek tekinteni. Másrészt, Urbinati többek között Lefort-t is megidézi (Urbinati, 2019: 94–95), amikor a nép cseppfolyós tartalmáról beszél. Ugyanakkor, ahogy fentebb láthattuk, a Lefort-féle demokráciaideál és „a nép teljes meghódítása” nem az egyedüli alternatívák: az önkorlátozó, visszafordítható hegemoniaépítés, amely hagy teret a versengésnek, alkalmasabb lehet a versengő plebiszciter képviselet logikájának megragadására.

Az identitásalapú plebiszciter képviselet logikáját kiválóan ragadja meg Urbinati. Ez nem tesz mást, mint megkísérelti lerögzíteni a nép jogi fikciójának tartalmát, eltüntetve a konstruálás nyomait, és felszámolva ezáltal a fogalom körüli jelentésadási versengést: „a társadalmi nép foglyul ejti a fiktív »Népet«” (Urbinati, 2019: 104). Bár az ideáltípus konstrukciójának kezdetén – Schmitt nyomán – a képviseltek és a képviselők közötti azonosság, identitás *politikai-jogi* felfogásából indultam ki, ennek az identitásnak az állandó bizonyítási kényszere a képviseltek felé az identitás *társadalmiként* való rögzítése felé tolja ezt a formát. Bár Schmitt számára a „valódi képviselet azt jelenti, hogy meg kell ragadni a képviselt dolog esszenciáját, és a nép esetében ez a döntéshozó entitás sajátosságát jelenti” (Brito Vieira és Runciman, 2008: 56),¹³ ez a kifinomult koncepció aligha rezonál a képviseltek szélesebb tömegeivel, a politikai gyakorlatban az identitás, azonosság megjelenítésének látványosabb formáira van szükség. Ez vezet el a gyakorlatban szuverén nép „társadalmiasításához” – aminek persze a két világháború közötti német példa csak a legszélsőségesebb, és korántsem szükségszerű végkimenetele. Utóbbinak ugyanúgy lehetséges útjai az Urbinati által leírt populista etnocentrizmus, vagy akár a törzsi vagy vallási sajátosságokra való apellálás (vö. Schmitt, 2002b: 198). A nép fogalma – vagy amit a helyére állítanak – itt egy organikus entitást kezd el jelölni (Caramani, 2017: 60–61). Azon gyakorlatok lényege, amelyekre általában a hétköznapi demonstrálásaként vagy elitellenes „rossz modorként” szoktak hivatkozni a populizmus-irodalmak (Moffitt, 2016) –

¹³ Bár a kollektív identitások etnikai és kulturális vonatkozásaira maga is utal egyes helyeken (a nemzet és a nép, *Volk* és *Nation* különbségeinek tárgyalásakor), ezeket másodlagosaknak tekinti a „a politikai különlegesség tudata és a politikai létezésre való akarat ” mögött (2017a: 79; vö. 231–233).

mint a gyorsételek nyilvános fogyasztása, a disznóvágás, vagy a politikailag korrekt beszédmód elutasítása – az identitásalapú plebiszciter képviselet szempontjából ezzel az organikus entitással való kapcsolat demonstrálása, nem pusztán bizonyos választói csoportokkal való hasonlóság felmutatása.

A „nép” fogalmának átalakulásával párhuzamosan pedig a többség procedurális fogalma is átadja helyét a „jó» többségnek” (Urbinati, 2019: 93, 197): ez az a többség, amely valamilyen értelemben felismeri (szemben a „rossz többségekkel”) a közösség politikai folyamat előtt létező érdekét (Caramani, 2017: 60, 62) vagy esszenciáját. Lehetséges többség és kisebbség dialektikájának elutasítását Robespierre-nél visszafogottabb formában, konkrét etnikai tartalommal megtöltve is megfogalmazni. Utóbbira jó példa lehet Orbán Viktor 2002-es választási vereség utáni híres megnyilvánulása, amely jól példázza az identitásalapú plebiszciter képviselet két jellemzőjét, a politikai közösség (itt a nép helyett az organikus tartalommal megtöltött „haza”) „társadalmiasítását”, illetve többség-kisebbség dialektikához való elutasító viszonyt: „Mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben, mert a haza akkor is van, ha idegen befolyás alá kerül, török és tatár dülja, vagy ha nem a miénk a kormányzás lehetősége” (Index, 2002).

Konklúzió

Összefoglalásképpen a leírtak három tágabb elméleti vonatkozására szeretnék rámutatni. Az első ilyen a populista képviselet irodalmihoz való viszony. Ahogy láthattuk, Urbinati nagyívű elemzéséből számos megkülönböztetés megvilágító erejű, ezeket integráltam is gondolatmenetembe. Ugyanakkor a populista képviselet irodalmaira általában jellemző, hogy fogalomalkotásukban nem marad tér a pártelvű és a populista képviselet között egy harmadik, perszonalizált képviseleti formának (amelyet a tanulmányban mindenekelőtt Weber és Körösenyi írásai nyomán versengésalapú plebiszciter képviseletnek neveztem). A tanulmány egyik hozadéka, hogy megkonstruálta ezt az ideáltipikus képviseleti formát, rámutatva mind a pártelvű, mind az identitásalapú képviselettel fennálló hasonlóságaira és különbségeire. Emellett a tanulmány felvetette néhány, a populista képviselet lényegi részének tartott elemmel kapcsolatban, hogy azok a képviseleti logika felől nézve talán nem is központi fontosságúak. Egyfelől, az etnocentrizmus mellett, ahogy utaltam rá, a nép „társadalmiasítása” más módokon is végbemehet (például törzsi vagy vallási kategóriákkal). Másfelől, bár az elitellenesség populista toposza kétségkívül gyakran előkerül az identitásalapú plebiszciter képviselet kortárs formáiban, a képviseleti logika felől nézve korántsem szükségszerű, hogy a közösség identitását fenyegető csoportot valamilyen elit alkossa.

A tanulmány második elméleti hozadéka a plebiszciter képviselet és kortárs képviseletelméleti irodalom domináns irányzatának nevezhető konstruktivizmus viszonyának tisztázása volt: a versengés alapú plebiszciter képviseletet Disch nyomán a „nyílt”, míg az identitásalapút a saját nyomait „eltüntető”, a politikailag meghatározott konfliktusokat társadalmiként láttató és ezáltal rögzítő konstruktivizmushoz társítottam. Mindkettő különbözik azonban attól, amit Schmitt „gazdasági gondolkodásnak” (1996: 20–21), Körösenyi Schmitt nyomán „mennyiségi

képviselőnek” (2005: 375–376), Disch „egyirányúsági szűkítésnek” (2011: 109), Brito Vieira (2020) a képviselő „transzmisszós szíj” modelljének nevez, és ami valami eleve létező aggregálására szűkítené a képviselő jelentését, tagadva a képviselői folyamat konstitutív jellegét. Szemben a plebisciter képviselővel, utóbbi logika inkább a pártelvű képviselő ideáltípusához (Caramani 2017), illetve történeti megvalósulási formáihoz (Manin, 1997: 206–218; Körösi, Illés és Gyulai, 2022) áll közel.

A harmadik elméleti kontextust pedig a plebisciter képviselő tágabb demokrácielméleti vonatkozásai jelentik. Ezen a ponton a tanulmányban leírtak egy, a hazai politikatudományban másfél évtizede lezajlott képviselőelméleti vitához (Körösi, 2007; 2008; Meszerics, 2008) írt utólagos jegyzetnek, és ezáltal a hazai képviselőelméleti diskurzus „felélesztésére” tett kísérletnek is tekinthetőek. A vita tétje – némileg leegyszerűsítve – abban állt, mennyi manipulációt is bír el a demokratikus képviselő, beszélhetünk-e még demokráciáról, ha az elszámoltatás kritériumait a vezetők képesek formálni. Másképpen fogalmazva: demokratikus-e még a Przeworski-féle (1999) minimalista demokrácia, ahol rivális vezetők és elitek versengenek az állampolgárok manipulációjában, a közülük való választás lehetősége viszont nem jelent valódi, teljesítményalapú elszámoltatást. Jelen tanulmány perspektívájából nézve a vita elsődlegesen a versengő felfogáson belül zajlott (igaz, Meszerics egyes példái kifelé mutattak ebből). Ez a tanulmányok születésének időpontjában – a populizmus-probléma és a hibrid-rezsim viták előtt – érthető volt. Ám az újabb képviselőelméleti irodalmak nyomán felvethető: a kortárs identitáspolitika fényében már nem biztos, hogy a manipuláció az elsődleges probléma, amellyel a képviselői demokráciák szembesülnek. Disch (2021) könyve alapján a *sorting* például súlyosabb kihívás: a manipulációs versenyként értett képviselői demokrácia koncepciója még feltételezte, hogy az állampolgárok találkoznak rivális „előadásokkal”; és ha nem is tárgyi kritériumok, de legalábbis az előadás minősége alapján döntenek, formálnak ízlésítéletet. Ehhez képest a korábban idézett Trump-szavazó beállítódása minőségileg más problémát képvisel: immár az előadások minőségének megítélése is háttérbe szorulhat, vagy legalábbis egy tényezőre, a csoporttagság meggyőző demonstrálására szűkülhet; illetve az is erősen kérdésessé válik, hajlandó-e egyáltalán egy szavazó a másik identitáscsoport jelöltjét meghallgatni. Sőt, az amerikai kontextusra jellemző intézményi garanciák híján a pluralizmusra gyanakvó, identitásalapú plebisciter képviselő a politikai versengés terének beszűkítéséhez is vezethet, ez pedig már kifelé mutat a Przeworski-féle minimalista demokráciafelfogásból, amely Körösi eredeti tanulmányának a keretét alkotta.

Politikai ontológiai és episztemológiai nézőpontból úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg 2007-2008-ban a radikális konstruktivizmus által felvetett demokrácielméleti problémák kerültek előtérbe, addig a kortárs képviselőirodalomban a saját nyomait eltüntetve, a politikai konfliktusokat társadalmiként láttató konstruktivizmus tételeződik az elsődleges veszélynek. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a manipuláció-probléma másodlagossá vált volna – Disch talán túlzottan is könnyen zárójelbe teszi azt, feltételezve, hogy a rivális *frame*-ek és ellentétes irányú manipulációs kísérletek képesek megnyugtató módon korlátozni egymást (Disch, 2021: 5. fejezet). Ez a történeti kontextus ad aktualitást a tanulmányomban megkonstruált két ideáltípus szembeállításának. Az itt elvégzett fogalomalkotási tevékenység talán arra vonatkozó emlékeztetőnek sem haszontalan, hogy a politikai képviselő különböző átalakulási formái eltérő normatív problémákat vetnek fel, más irányban feszegetve vagy lépve át a demokrácia

határait – még ha ezeket a normatív problémákat jelen tanulmányban nem is tárgyaltam részletesen.

Felhasznált irodalom

- Ankersmit, F. R. (1996): *Aesthetic politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Beetham, David (1974): *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. London: Allen & Unwin.
- Benedek, István (2021): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies. *Politics in Central Europe*, 17(2): 197–225. <https://doi.org/10.2478/pce-2021-0009>
- Breiner, Peter (1996): *Max Weber and Democratic Politics*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Brito Vieira, Mónica (2020): Representing silence in politics. *American Political Science Review*, 114(4): 976–88. <https://doi.org/10.1017/s000305542000043x>
- Brito Vieira, Mónica – David Runciman (2008): *Representation*. Cambridge: Polity Press.
- Caramani, Daniele (2017): Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government. *American Political Science Review*, 111(1): 54–67. <https://doi.org/10.1017/s0003055416000538>
- Casullo, María Esperanza (2021): Populism as synecdochal representation. In: Pierre Ostiguy–Francisco Panizza–Benjamin Moffitt (eds.): *Populism in global perspective*. New York – London: Routledge. 79–94. <https://doi.org/10.4324/9781003110149-6>
- Diehl, Paula (2017): The body in populism. In: Reinhard C. Heinisch–Christina Holtz-Bacha–Oscar Mazzoleni (eds.): *Political Populism: A Handbook*. Baden-Baden: Nomos. 361–372. <https://doi.org/10.5771/9783845271491-361>
- Disch, Lisa (2011): Towards a mobilization conception of democratic representation. *American Political Science Review*, 105(1): 100–114. <https://doi.org/10.1017/s0003055410000602>
- Disch, Lisa (2021): *Making constituencies: Representation as mobilization in mass democracy*. Chicago–London: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226804477.001.0001>
- Erdélyi Ágnes (2003): Rickert és Weber. In: Uő: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Tanulmányok. Budapest: Typotex. 39–78.
- Frank, Jason (2015): Populism, polarization, and praxis. In: Debating representative democracy (Critical Exchange). *Contemporary Political Theory*, 15(2): 225–229. <https://doi.org/10.1057/cpt.2015.57>
- Gerbaudo, Paolo (2019): *The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*. London: Pluto Press. <https://doi.org/10.1177/0268580919870741>
- Green, Jeffrey Edward (2010): *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195372649.001.0001>

- Hendriks, Frank (2019): Democratic innovation beyond deliberative reflection: the plebiscitary rebound and the advent of action-oriented democracy. *Democratization*, 26(3): 444–464. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1547896>
- Horváth Szilvia (2015): *Demokrácia és politikai közösség*. Budapest: NKE Molnár Tamás Kutató Központ.
- Illés Gábor (2021): *A realista politikus*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Illés Gábor (2022): A realista Orbán Viktor. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: TK PTI–Gondolat Kiadó.
- Illés, Gábor – András Körösényi (2022): From the theater to the hippodrome: A critique of Jeffrey Green’s theory of plebiscitary democracy and an alternative. *Contemporary Political Theory*, 21(3): 419–42. <https://doi.org/10.1057/s41296-021-00525-6>
- Index (2022): Orbán: ’...ha mozdulnunk kell, együtt mozdulhassunk’ <https://index.hu/belfold/var0507/> (Utolsó hozzáférés: 2023.06.21.)
- Kirshner, Alexander S. (2022): *Legitimate Opposition*. New Haven–London: Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300243468.001.0001>
- Körösényi András (2005a): *Vezér és demokrácia*. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Körösényi, András (2005b): Political representation in leader democracy. *Government and Opposition*, 40(3): 358–78. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2005.00155.x>
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, 16(4): 7–28.
- Körösényi András (2008): A felhatalmazáselmélet védelmében. Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, 17(4): 161–172.
- Körösényi András (2009): Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég*, 54: 3–25.
- Körösényi, András (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4(2): 111–138. <https://doi.org/10.14267/cjssp.2013.02.01>
- Körösényi András, Illés Gábor és Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim: a plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Körösényi András–Gyulai Attila–Illés Gábor (szerk.): *Vezérdemokráciák a világban*. Budapest: Ad Librum Kiadó.
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001): *Hegemony and Socialist Strategy*. London—New York: Verso.
- László Tamás (2023): Bölcs laikusok a „nép” képviselőjében? A deliberatív közösségi gyűlés, mint lehetséges gyógyír a modern képviselői demokrácia válságjeleire. *Politikatudományi Szemle*, 32(1): 36–58.

- Mair, Peter (2013): *Ruling the void: The hollowing of western democracy*. London: Verso.
<https://doi.org/10.18504/pl2244-235-2014>
- Manin, Bernard (1997): *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511659935>
- Mansbridge, Jane (2003): Rethinking representation. *American Political Science Review* 97(4): 515–528. <https://doi.org/10.1017/s0003055403000856>
- Mason, Lilliana (2018): *Uncivil agreement*. Chicago – London: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226524689.001.0001>
- Meszerics Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösnéyi András tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, 17(4): 147–159.
- Moffitt, Benjamin (2016): *The Global Rise of Populism*. Stanford: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1163/25888072-00001018>
- Moffitt, Benjamin (2019): Populism 2.0: Social media and the false allure of ‘unmediated’ representation. In: Gregor Fitz-Jürgen Mackert–Bryan S. Turner (eds.): *Populism and the crisis of democracy*, Vol. 2, 30–46. London – New York: Routledge <https://doi.org/10.4324/9781315108063-3>
- Mouffe, Chantal (2011): A politika és a politikai. Ford. Horváth Szilvia. *Századvég*, 60. 25–47.
- Mudde, Cas – Cristóbal Rovira Kaltwasser (2014): *Populism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812293784>
- Näsström, Sofia (2011): Where is the representative turn going? *European Journal of Political Theory* 10(4): 501–10. <https://doi.org/10.1177/1474885111417783>
- Oross Dániel – Kiss Alexandra: Demokratikus innovációk a magyar pártok választási programjaiban. *Politikatudományi Szemle*, 31(2): 7–28. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2022.2.7>
- Pitkin, Hanna Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520340503>
- Politico (2008): McCain: Obama not an Arab, crowd boos, <https://www.politico.com/story/2008/10/mccain-obama-not-an-arab-crowd-boos-014479> (Utolsó hozzáférés: 2023.06.21.)
- Przeworski, A. (1999) Minimalist conception of democracy: A defence. In: Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge: Cambridge University Press. 23–55.
- Przeworski, Adam (2018): *Why Bother with Elections?* Cambridge: Polity Press.

- Reicher, Stephen – S. Alexander Haslam (2016): „The Politics of Hope: Donald Trump as an Entrepreneur of Identity”, *Scientific American*, <https://www.scientificamerican.com/article/the-politics-of-hope-donald-trump-as-an-entrepreneur-of-identity/> (Utolsó hozzáférés: 2023.06.21.)
- Robespierre, Maximilien (1988): *Elveim kifejtése. Beszédék és cikkek*. Vál. Ludassy Mária, ford. Nagy Géza. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Rosanvallon, Pierre (2008): *Counter-Democracy*. Cambridge – New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511755835>
- Rousseau, Jean-Jacques (2017): A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei. Ford: Kis János. In: Rousseau: *Politikafilozófiai írások*. Szerk. Ludassy Mária. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Rasch, William (2016): Carl Schmitt’s defence of democracy. In: Jens Meierhenrich–Oliver Simons (eds.): *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford: Oxford University Press. 312–337. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199916931.013.32>
- Saward, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- Schmitt, Carl (1996): *Roman Catholicism and Political Form*. Transl. G. L. Ulmen. Westport—London: Greenwood Press.
- Schmitt, Carl (2002a): A politikai fogalma. In: Uő: *A politikai fogalma*. Ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest: Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor. 5–102.
- Schmitt, Carl (2002b): A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte. In: Uő: *A politikai fogalma*. Ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor. 191–204.
- Schmitt, Carl (2006): *Legalitás és legitimitás*. Ford. Mulicza Katalin et al. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.
- Schmitt, Carl (2017a): *Verfassungslehre*. Berlin: Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55206-1>
- Schmitt, Carl (2017b): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin: Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55030-2>
- Selinger, William (2019): *Parliamentarism. From Burke to Weber*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108585330>
- Sleat, Matt (2013): *Liberal realism. A realist theory of liberal politics*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719088902.001.0001>
- Sluga, Hans (2012): The Pluralism of the Political: From Carl Schmitt to Hannah Arendt. *Studia Philosophica Wratislaviensia*, Supplementary Volume, English Edition, 155–169.
- Takó Ferenc (2020): *Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarinátus szelleme*. Budapest: ELTE BTK Filozófiai Intézet – L’Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság.

- Tormey, Simon (2015): *The End of Representative Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Tuck, Richard (2016): *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316417782>
- Unger Anna (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény, *Fundamentum*, 22(2–3): 5–16.
- Urbinati, Nadia (2014): *Democracy disfigured: Opinion, truth and the people*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674726383>
- Urbinati, Nadia (2019): *Me the People. How Populism Transforms Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvk12sz4>
- Weber, Max (1971): *Gesammelte Politische Schriften*. Hrsg. Johannes Winckelmann. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és Társadalom*, 1. kötet, ford. Erdélyi Ágnes, Budapest: KJK.
- Williams, Bernard (2001): Liberalism and Loss. In: Mark Lilla – Ronald Dworkin – Robert Silvers (eds.): *The Legacy of Isaiah Berlin*. New York, New York Review Books. 91–104.